

З ТВОРЧОГО ДОРОБКУ П.Г. ЖИТЕЦЬКОГО

У статті розглядається наукова діяльність Павла Гнатовича Житецького.

Ключові слова: наука, діяльність, П. Г. Житецький.

Павло Житецький – один із основоположників українського мовознавства; йому належать глибокі дослідження з історії української мови, літератури і фольклору.

Перший історик української літературної мови, Павло Гнатович написав близько 30 праць, якісно новаторських і таких, що визначили дальший шлях розвитку української лінгвістики.

Наукову діяльність П. Г. Житецький розпочав ще в студентські роки і не припиняв до кінця свого життя. Вже в першій його праці «Русский патриотизм», опублікованій у журналі «Основа» (1862), певною мірою визначаються наукові інтереси вченого. Він розглядає питання про суспільні функції української літературної мови, заперечує тим, хто вважав її здатною обслуговувати лише місцеву літературу етнографічного характеру. Процес майбутнього розвитку української літературної мови він розумів не ізольовано, а у взаємозв'язку з історією народу, з російською мовою, від якої вона, поряд із розгортанням своїх внутрішніх можливостей, засвоїть ті елементи, що визначатимуться життєвою проблемою [1].

Одне з ранніх досліджень П. Г. Житецького присвячене надзвичайно цікавій писемній пам'ятці старої української літературної мови – рукопису Пересопницького Євангелія 1556–1561 рр. Докладно аналізується мова твору та його палеографічні особливості. Вчений довів, що у пам'яті найкраще відбиті українські народно-розмовні риси – в побуті фраз, речень, порядку слів тощо. Певне відображення знайшла в ній і українська фонетика, але вона затемнюється старою орфографією, через яку не завжди може пробитися жива народна вимова. Дослідник схиляється до висновку, що рукопис відбиває фонетичні властивості української мови на середній стадії її історичного розвитку. Він відзначає також полонізми і чехізми в мові пам'ятки, даючи їм потрібне філологічне пояснення. Праця була опублікована 1876 р. під назвою «Описание Пересопницкой рукописи XVI века».

Глибоке вивчення П. Г. Житецьким давніх писемних пам'яток української літературної мови XIV – XVIII ст. та живих українських народних говірок, переважно півночі та південного заходу, завершилося створенням великої праці з історичної фонетики української мови, що вийшла в світ у Києві в 1876 р. під назвою «Очерк звуковой истории малорусского наречия». Цей твір Академія наук відзначила високою нагородою – Уваровською премією. Автор вважає, що чітко визначити хронологічні межі східнослов'янської прамови, чи давньоруської спільності, немає можливості, спільність ця успадкована від доісторичної епохи й виявляється пізніше. Вона, разом із тим, повністю не виключає діалектичних особливостей, зафіксованих найдавнішими пам'ятками вже з XI ст. Павло Гнатович доводить, що важливі звукові риси української мови виявляються вже в XII – XIII ст. Це була перша праця, що висвітлювала з належною повнотою історичну фонетику української мови. Чимало теоретичних положень праці стали основою дальшого наукового вивчення історії українських звуків [2].

Велику увагу приділяв учений дослідженню історії української літературної мови, переважно найскладнішого її періоду – XVII – XVIII ст. Цьому присвячена відома праця П. Г. Житецького «Очерк литературной истории малорусского наречия» (1889), також відзначена Уваровською премією. Тут розглядається роль і характер старослов'янської мови, уживаної на Україні в XVII ст. П. Г. Житецький доводить, що українські письменники того часу часто вагалися між мовою старослов'янською та живою народною, що проникла в акти, урядові документи тощо. Одні з них, бажаючи писати «простою» мовою, не могли обійтися без старослов'янської, інші, прагнули писати старослов'янською, не могли її опанувати, тому допускали в своїх творах багато розмовних елементів. На підставі всебічного аналізу тогочасних слов'янських граматики, створюваних на Україні, автор робить обґрунтований висновок, що мова, яку вважали церковнослов'янською, насправді була слов'янорусською і включала багато східнослов'янських, зокрема українських, елементів. Церковнослов'янські форми становили в XVII ст. щось зовнішнє щодо тієї мови, якою думали, говорили й писали українські письменники. П. Г. Житецький досліджує лексику української книжної мови XVII ст., взаємозв'язок у ній українських, польських і російських елемен-

тів, аналізує фонетику, іменні й дієслівні форми та стилістичні особливості, виявляючи компоненти, спільні та відмінні для української та старослов'янської мов.

Кілька праць дослідник присвятив українським історичним думам, зокрема монографію «Мысли о народных малорусских думах» (1893), що вийшла в українському перекладі під назвою «Про українські народні думи» (1919). Павло Житецький опублікував спеціальні розвідки про давні українські вірші, вертепну драму, «Слово о полку Ігоревім». Великої популярності серед педагогів набули праці П. Г. Житецького, написані для школи, «Теория сочинения» (1895), «Теория поэзии» (1898), «Очерки по истории поэзии» (1898), які витримали по кілька видань.

Видатний внесок П. Житецького в Шевченкіану. Свого часу без нього не відбувався жодний захід, пов'язаний із виданням творів поета та вшануванням його пам'яті. Він консулював із питань орфографії празьке видання «Кобзаря» у двох томах (1876), виступав на днях пам'яті поета, даючи оцінку його творчості. П. Житецького було обрано дійсним членом Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка [3].

Особливо цінним є праці з історії української літературної мови, що актуальні й в наш час: «Нарис літературної історії малоруського нарiччя в XVII ст.» (1889) та «Енеїда» Котляревського і найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVII ст.» (1900). У них учений дослідив функціонування у писемності 17–18 ст. двох типів старої літературної мови – слов'яно-української, що продовжувала церковнослов'янську традицію з елементами живого народного мовлення; розглянув процеси еволюції двох типів літературної мови на ґрунті їх взаємодії з народнорозмовною мовою і занепад їх під впливом русифікації у 18 ст. Житецький перший показав значення «Енеїди» І. П. Котляревського для формування нової української літературної мови. Становлення нової літературної мови він розглядав у її зв'язках із старою книжною і вбачав у мовно-літературній діяльності І. Котляревського розвиток традиції вживання живого народного мовлення у низьких жанрах староукраїнської писемності. Досліджував також шляхи розвитку російської літературної мови, її взаємозв'язки з українською («До історії літературної російської мови в » XVIII ст., 1903). Він виявляв інтерес до історії мовознавства (статті «Діалог Платона «Кратіл», 1890; «Гумбольдт в історії філософського мовознавства», 1900, та ін.). У праці «Про переклади Євангелія малоруською мовою» (1905) Житецький здійснив науковий аналіз мови тогочасних українських перекладів Євангелія з екскурсом в історію перекладів євангельських текстів українською мовою. Автор шкільних підручників: «Теорія твору з хрестоматією» (1895), «Теорія поезії», «Нариси з історії поезії».

П. Житецький брав активну участь у виробленні норм українського правопису. Розроблена ним правописна система частково була використана в україномовній частині «Записок Юго-Западного отдела Русского географического общества» (1873-1876), а також мала вплив на правопис «Словаря української мови» під редакцією Б. Грінченка (1907-1909). Допомога в упорядкуванні цього словника до друку.

Аналіз положень П. Г. Житецького з питань східнослов'янської діалектології дозволяє констатувати, що дослідник, критично розглядаючи погляди своїх попередників та сучасників із питань класифікації говірок української мови, виділяє три основні групи говірок: північну, галицьку і українську (південно-східні діалекти), тобто пропонує класифікацію, близьку до сучасної.

Сучасники вважають, що як наукова величина П. Г. Житецький був використаний не повністю. Але широко розгорнувся його талант вихователя, «учителя вчителів», зокрема під час роботи в Колонії Павла Галагана. 1912 року в «Щорічнику» цього закладу С. Єфремов писав, що його учні зберігали пам'ять про нього, як про світлого «Учителя життя», який «заклав перші ростки свідомого ставлення до науки і життя».

Восени 1986 року у Полтаві відбулася наукова конференція з нагоди 150-річчя П. Г. Житецького. Її учасниками були відомі вчені-мовознавці А. Бурячок, М. Жовтобрюх, В. Чабаненко, В. Плачинда (автор монографії «Павло Гнатович Житецький», 1987) та ін.

Наукова спадщина П. Г. Житецького, видатного філолога з широкою фаховою ерудицією, вченого, палко закоханого в свою справу, відданого народу, міцно ввійшла в духовну скарбницю українського народу.

Список використаних джерел

1. Жовтобрюх М. Видатний український вчений П. Г. Житецький: До 130-річчя з дня народження / М. Жовтобрюх // Укр. іст. журнал. – 1967. – 151с.
2. Плачинда В. П. Г. Житецький / В. Плачинда. – К. : Наукова думка, 1987. – 206с.
3. Плачинда В. Слово не одірвати від життя: До 150-річчя з дня народження П. Г. Житецького / В. Плачинда // Наука і к-ра : Україна, 1987. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1987. – С. 276-281.

Summary. The article considers the scientific activity of Pavlo Gnatovych Zhytetsky.

Key words: science, activity, P. G. Zhytetsky.